

Gönderim Tarihi: 14.06.2025

Kabul Tarihi: 04.09.2025

KLASİK TÜRK EDEBİYATININ İKİZ NEHİRLERİ: FIRAT VE DİCLE

The Twin Rivers of Classical Turkish Poetry: Euphrates and Tigris

Recep ÇELİK

Dr; Aksaray Üniversitesi,
Rektörlük, Türk Dili Bölümü
celikrecep@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0959-9553

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu makale, Klasik Türk şiirinde Fırat ve Dicle nehirlerinin nasıl anlam yüklü semboller hâline geldiğini incelemektedir. Şairler bu nehirleri kimi zaman aşkın coşkusunu ve gözyaşının bolluğunu, kimi zaman da Kerbela hadisesinin hüznünü dile getirmek için kullanmışlardır. Ayrıca Fırat'ın cennete dair çağrışımları ve "tatlı su" vasfı üzerinden kutsallıkla ilişkilendirilmesi, şiirdeki metafizik boyutunu güçlendirmiştir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'si ve İbrahim b. Bâli'nin Hikmetnâme'si gibi kaynaklar aracılığıyla nehirlerin tarihi ve kültürel temsilleri de değerlendirilmiştir. Çalışma, suyun edebî imgelemdeki merkezî rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, Fırat, Dicle, nehirler.

Abstract

This article examines how the Euphrates and Tigris rivers became meaningful symbols in Classical Turkish poetry. Poets sometimes used these rivers to express the joy of love and the abundance of tears, and sometimes to express the sorrow of the Karbala incident. In addition, the Euphrates' evocations of heaven and its association with holiness through its quality of "fresh water" strengthened its metaphysical dimension in poetry. Historical and cultural representations of rivers were also evaluated through sources such as Evliya Çelebi's Seyahatname and İbrahim b. Bali's Hikmetname. The study aims to reveal the central role of water in literary imagination.

Keywords: Divan poetry, Euphrates, Tigris, rivers.

1. GİRİŞ

Coğrafi ve doğaya ait unsurlar insanların düşünsel ve duygusal dünyasının şekillenmesinde, kültürel belleklerin oluşumunda ve edebî ürünlerin anlam derinliğinde önemli bir işleve sahiptir. Toplumların varoluşsal hikâyeleri, mitleri, inançları ve günlük pratikleri, içinde bulundukları doğal çevreyle sıkı bir etkileşim içerisinde gelişmiştir. Bu doğal unsurlar arasında su, özellikle de nehirler, taşıdıkları hayat verme, arındırma, besleme, hareketlilik ve süreklilik gibi evrensel anlamlarla özel bir konuma sahiptir. Nehirler, yalnızca fiziksel birer akış güzergâhı olmanın ötesinde, medeniyetlerin doğduğu, geliştiği ve bazen de yıkıldığı beşikler olarak tarih sahnesinde yerlerini almışlardır. İnsanoğlunun "su kenarı"

arayışı, büyük yerleşim yerlerinin, kentlerin ve devletlerin nehir havzalarında kurulmasına yol açmış, böylece nehirler sadece birer coğrafi özellik değil, aynı zamanda kültürel ve ruhsal kimliklerin de bir parçası haline gelmiştir. Kimi zaman felaket getiren taşkınlarıyla bir yıkım sebebi olarak anılsa da nehirler genel itibarıyla her devrin insanı için mutlak bir hayat kaynağı, bereketin ve nimetin tükenmez sembolü olmuştur.

Anadolu ve Mezopotamya coğrafyasının kalbinden akan Fırat ve Dicle nehirleri, insanlık tarihi boyunca sayısız medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu “ikiz nehirler” dünya tarihinin en eski ve en etkileyici uygarlıklarının doğuşuna tanıklık etmiş, tarımın, yazının, hukukun, bilimin ve sanatın ilk filizlendiği topraklar olan Mezopotamya’ya hayat bahşetmiştir. Mezopotamya’nın, medeniyetlerin beşiği olarak anılması, bu nehirlerin bölgenin bereketini ve dolayısıyla insan yerleşimini nasıl şekillendirdiğinin somut bir göstergesidir. Fırat ve Dicle, sadece fiziksel bir beslenme kaynağı olmakla kalmamış, aynı zamanda bölge halklarının mitolojilerinde, efsanelerinde, destanlarında ve inanç sistemlerinde de köklü izler bırakmıştır. Nehirlerin taşıdığı su, yalnızca bedeni değil, ruhu da besleyen, ilham veren ve insanlığın ortak hafızasına kazınan güçlü bir imge haline gelmiştir. Bu derin tarihsel ve kültürel bağlam, söz konusu nehirlerin Klasik Türk edebiyatında, özellikle de zengin sembolik dünyasıyla bilinen divan şiirinde sıklıkla ve çeşitli anlam ilgileriyle ele alınmasına güçlü bir zemin hazırlamıştır.

Klasik Türk şairi, içinde yaşadığı sosyal hayatla ve beslendiği gelenekle sıkı bir bağ kurarak mana dehlizlerinde adeta bir “sürek avcısı” gibi hareket etmiştir. Dış dünyadan, doğadan ve kültürel birikimden ilham alarak geliştirdiği şiir dili, somut unsurları soyut kavramlarla ustaca harmanlamıştır. Bu bağlamda Fırat ve Dicle nehirleri, şairlerin sadece coğrafi birer referans olarak kullandıkları öğeler olmaktan öte, derin birer sembol ve benzetme unsuru olarak divan şiirinin merkezine oturmuştur. Onlar, kimi zaman âşıkların sevgilinin uğruna döktüğü bitmek bilmez gözyaşlarının timsali, kimi zaman Kerbela trajedisinin susuzluğunun ve hüznünün terennümü, kimi zaman da *Kur’ân-ı Kerîm*’deki Furat kelimesinin taşıdığı “tatlı su” anlamıyla kutsiyet ve cennet tasavvurunun bir yansıması olarak karşımıza çıkmıştır. Bu çeşitlilik, divan şiirinin imgesel zenginliğini ve şairlerin kültürel-dini metinlerle coğrafi gerçekliği nasıl iç içe ördüğünü açıkça göstermektedir.

Klasik Türk edebiyatında ülke, şehir, dağ ve göllerin yanında ırmaklar da çeşitli özellikleriyle doğrudan ya da dolaylı olarak şiirlere konu edilmiştir. “Bu unsurlar ve değerler, başından beri sanatımızın her dalında olduğu gibi

edebiyatımız ve şiirimizde hep yer bulmuş ve böyle olmaya devam etmektedir” (Ulucan, 2020, s. 106). Dolayısıyla, “Türk şiiri içerisinde geçen kavimlerin, ülkelerin, kentlerin ve coğrafi unsurların işlevlerinin ve misyonlarının ne olduğu iyice tetkik edilmeden edebî metinlerin yeterince anlaşılması mümkün değildir” (Aktaş, 2012, s. 8). Özellikle, “su edebî eserlerde ve özellikle şiirde imgesel bağlamda oldukça geniş ve derin anlamlarda kullanılmıştır” (Karabulut, 2015, s. 80). Fırat, Dicle, Kızılırmak, Ceyhun, Seyhun, Aras, Meriç, Arda, Ergene, Tunca ve Nil gibi nehirler, klasik Türk şiirinde doğrudan ya da dolaylı biçimde yer bulan başlıca tabiat unsurlarındandır. Çalışmada ikiz nehirler olarak tabir edilen Fırat ve Dicle’nin klasik Türk şiirindeki yansımaları ele alınacaktır. İncelemeye paralel olarak da Fırat ve Dicle’nin konu edildiği bazı hususlara değinilecektir.

Çalışma, bu iki nehre dair farklı dönem ve ekollerden seçilmiş temsili beyitler aracılığıyla kavramsal bir tahlil ve anlam çözümlemesine yönelmiştir. Araştırmanın kapsamı, belli bir devre ya da belirli şairlerle sınırlı tutulmamış; klasik şiirin bütünlüklü söz varlığını yansıtacak şekilde, geniş bir yelpazede örnekleme yapılmıştır. Bu doğrultuda, farklı dönemlere ve poetik anlayışlara mensup şairlerin dizeleri üzerinden Fırat ve Dicle’nin şiirde kazandığı mecazî, mitolojik ve kültürel boyutlar irdelenmiştir. Çalışma, nehirlerin klasik şiirdeki tüm kullanım biçimlerini kuşatma iddiası taşımamakla birlikte, bu iki kadim ırmağın edebî hayattaki izdüşümlerine dair genel bir panorama sunmayı hedeflemektedir. Seçilen beyitler, temsil gücü yüksek örnekler olarak değerlendirilmiş ve bu sayede şiir dilinde Fırat ve Dicle’nin üstlendiği çeşitli anlam katmanları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında, divan şairlerinin bu nehirleri hangi bağlamlarda, hangi anlam dizgeleriyle ve hangi imgelerle kullandığı detaylı olarak analiz edilecektir. Özellikle, Fırat’ın “tatlı su” ve cennet nehirlerinden biri olma özelliği ile şiirlerdeki yansımaları, Dicle’nin Bağdat ile kurduğu ilişki ve hayat verici rolü, her iki nehrin âşığın gözyaşlarının coşkunluğuna ve Kerbela olayındaki hüznü atmosfere gönderme yapması gibi temel temalar mercek altına alınacaktır. Ayrıca, bu nehirlerin Evliya Çelebi’nin *Seyahatname*’si ve Antepli İbrahim b. Bâlî’nin 15. yüzyılda kaleme aldığı *Hikmetnâme* gibi dönemin diğer önemli edebî ve kültürel metinlerinde nasıl yer bulduğu da değerlendirilerek, nehir imgesinin farklı türlerdeki karşılıkları ortaya konulacaktır. Çalışma, Fırat ve Dicle’nin taşımacılıktaki tarihi rolü, felaket ve hayat kaynağı olma gibi zıtlıkları barındıran rolleriyle edebiyatımızdaki çok yönlü temsiliyetini seçkin beyit örnekleri üzerinden

analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu araştırmanın, Klasik Türk edebiyatı alanındaki literatüre önemli katkılar sunması beklenmektedir. Fırat ve Dicle nehirleri gibi somut coğraf öğelerin, divan şiirinin soyut ve sembolik dünyasında nasıl derin anlamlar kazandığını ayrıntılı bir şekilde ortaya koyarak, doğa-edebiyat ilişkisi üzerine yapılan çalışmalara yeni bir boyut kazandıracaktır. Ayrıca, şairlerin kültürel ve dini metinlerden (*Kur'ân-ı Kerîm*, hadisler, Kerbela anlatıları) beslenerek coğrafi unsurları nasıl dönüştürdüklerini ve evrensel temalarla (aşk, hüzn, kutsiyet) nasıl harmanladıklarını göstermesi bakımından da önem arz etmektedir. Elde edilen bulgular, Klasik Türk şiirinin imgesel zenginliğini daha iyi anlamamıza yardımcı olacak ve gelecekte nehirler üzerine yapılacak disiplinlerarası çalışmalara bir zemin hazırlayacaktır. Makale, bu çok katmanlı anlam dünyasını aydınlatarak, Fırat ve Dicle'nin sadece iki nehir değil, aynı zamanda edebi ve kültürel hafızamızın yaşayan sembolleri olduğunu vurgulayacaktır.

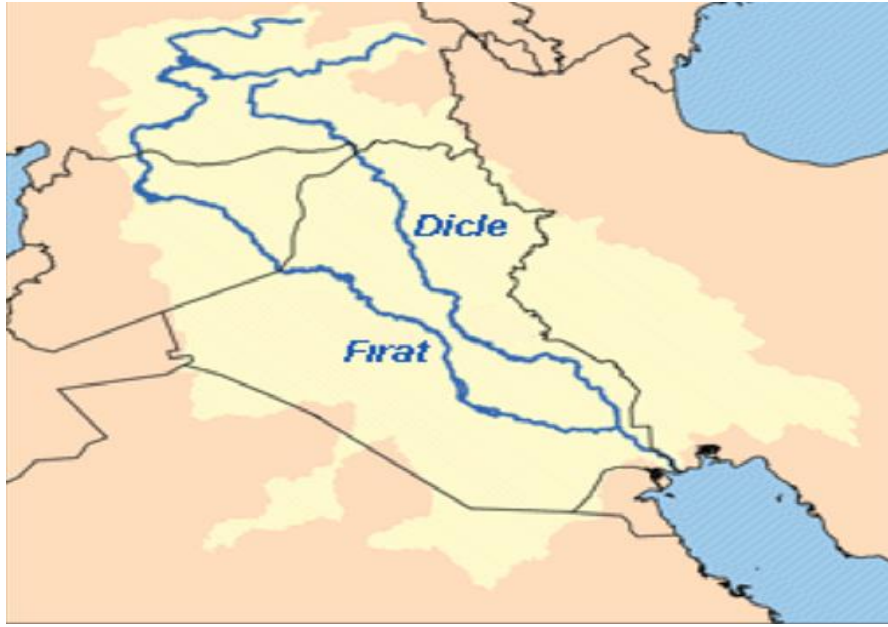
2. KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE FIRAT VE DİCLE'NİN ANLAM KATMANLARI

Fırat ve Dicle, tarih boyunca birçok kadim uygarlığın sınırlarını belirleyen ve medeniyetlerin gelişiminde belirleyici rol oynayan iki önemli nehirdir. Nil, Mısır'ın hayat damarı olarak akarken; insanlık ise yönünü Fırat ve Dicle'ye çevirmiş, bu iki nehrin hayat verdiği topraklar binlerce yıldır "Mezopotamya" adıyla anılagelmiştir. Mezopotamya, sadece verimli arazileriyle değil, aynı zamanda kültürel, siyasal ve dini tarih açısından da birçok uygarlığın doğuşuna tanıklık eden; uğruna savaşlar verilen bereketli bir coğrafya olarak öne çıkmaktadır.

Ortadoğu Mezopotamya kültüründe bu nehirlerin büyük izleri vardır (Fales, 1995, s. 203). Fırat, Akadlarda da cennet ırmağıdır (Horowitz, 1998, s. 338). Fırat ve Dicle nehirleri eski dönemlerden beri birlikte anılmış 'ikiz nehirler' olarak kabul görmüşlerdir. Nitekim "Fırat ve Dicle, Doğu Anadolu topraklarının emzirdiği ikiz yavruları andırır" (Karahana, 1989, s. 2).

Mezopotamya bölgesi birçok özelliği ile tarihe geçmiş, Fırat ve Dicle'nin arasında kalan topraklardır. Sümer, Asur, Babil ve Akad gibi devletlere yurt olmuş ve hatta dünya medeniyetinin başlangıç noktası olarak kabul edilmiş bir coğrafyadır. "Fırat ve Dicle nehirleri arasında yer alan Mezopotamya (mümbit hilal) ve Mısır'ın Nil vadisi ilk kültür ocakları arasındadırlar" (Tümertekin ve Özgüç, 2015, s. 155). Mezopotamya, Dicle ve Fırat nehirlerine atıfta bulunularak Yunancada "iki nehir arası" anlamına gelen bir kelimedir. Günümüzde Irak, Kuzeydoğu Suriye, Güneydoğu

Anadolu ve Güneybatı İran topraklarını içine almaktadır. Tarıma elverişli özelliği ve iklim şartları sebebiyle ilk çağlardan beri insanlığın şehirler kurduğu ve tarım yaptığı topraklar olmuştur.

Şekil 1. Dicle ve Fırat Nehirlerinin Haritası (Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Dicle> erişim tarihi: 20.06.2025).

Güneydoğu Toroslardan doğan Dicle ve Fırat nehri, Bağdat civarındaki Kurna ilçesinde adeta bir hamam kurnası biçiminde birleştikten sonra “Şattülarap” ismini alır ve sonra Basra Körfezi’nden denize dökülür.

Türkiye’nin en geniş su havzası alanına sahip olan Fırat’ın toplam uzunluğu 2.800 km. olup Türkiye sınırları içerisinde kalan kısmı 1263 km’dir. Erzincan, Sivas, Tunceli, Elazığ, Malatya, Diyarbakır, Adıyaman, Gaziantep, Şanlıurfa illerini geçtikten sonra Suriye, daha sonra Irak topraklarına ulaşır. Buradan da Dicle nehri ile birleşerek Şattülarap’ı oluşturur ve Basra Körfezi’nden denize dökülür.

Fırat, köken olarak Yunancadaki Euphrates sözcüğünden Batı dillerine geçmiştir. Bu ismin kökeni ve kaynağı hakkında farklı görüşler vardır. Sümerce kaynaklarda adı Buranın, Akadcada ise Puratru şeklindedir. Farsça kanalıyla diğer dillere geçtiği görüşü hâkim olan Fırat ismi, Eski Farsçada Ufrātu, Orta Farsçada Frât şeklindedir (Tuncel, 1996, s. 33-34.).

Fotoğraf 1. Şattûlarap (Kaynak: <https://www.trthaber.com/foto-galeri/mezopotamyayi-olusturan-iki-buyuk-nehrin-birlestigi-yer-el-kurna/53715/sayfa-2.html> erişim tarihi: 22.05.2025).

Kur'ân-ı Kerîm'de "içene ferahlık veren tatlı su" anlamında kullanılan furât kelimesi, üç ayette Furkân 25/53; Fâtır 35/12; Mürselât 77/27 geçer. Aynı zamanda hadislerde Nil, Seyhan ve Ceyhan nehirleri ile birlikte cennet ırmaklarından birisi olarak zikredilen Fırat nehrinden miraç hadisesini anlatan birçok eserde bu yönüyle söz edilir (Akar, 1987, s. 280).

Fırat'a dair, *Tevrat*'ta ise şu ifadeler geçmektedir:

Aden'den bir ırmak doğuyor, bahçeyi sulayıp orada dört kola ayrılıyordu. İlk ırmağın adı Pîşon'dur. Altın kaynakları olan Havila sınırları boyunca akar. Orada iyi altın, reçine ve oniks bulunur. İkinci ırmağın adı Gihon'dur, Kûş sınırları boyunca akar. Üçüncü ırmağın adı Dicle'dir. Asur'un doğusundan akar. Dördüncü ırmak ise Fırat'tır. (Kutsal Kitap, 2014, s. 3).

Wayne Horowitz de bu düşüncenin yansıması bağlamında Akadlarda yaratılıştaki kozmik nehirlerin yeryüzündeki nehirlerle bağlantısının söz konusu olduğunu söylemektedir (1998, s. 338).

Yazıcıoğlu Mehmet (öl. 1451), *Muhammediye*'sinde Fırat ve Nil nehrinin cennet nehirlerinden olduğunu, Hz. Muhammet'ten rivayet edildiği söylenen hadisin aynısını zikrederek verir:

Bu ikisi ki zâhirde akar bil
Birisidir Fırât u birisi Nîl (Çelebioğlu, 2018, s. 356)

Üsküplü İshak Çelebi (öl. 1538), “gözyaşlarım semtinden geçmeseydi sebil olmazdı; Bağdat’a ulaşmasaydı Fırat’ın da adı Şat olmazdı.” diyerek Fırat’ın Bağdat’a ulaşmasından sonra “Şat” ismini aldığını aşağıdaki dizelerle belirtir. Bu ve benzeri örneklerden anlıyoruz ki Fırat ve Dicle nehirlerinin birleşip Şattülarap ismini alması yüzyıllar öncesine dayanmaktadır:

Kûyuna varmasa olmazdı gözüm yaşı sebil
Gelmese Bagdâda olmazdı Fırâtun adı Şat (Keklik, 2014, s. 218)

Şiirin pek çok alan ve disiplinle ilgisi olduğu gibi coğrafyayla da yakın ilgisi bulunmaktadır. Şiir daha çok coğrafik unsurların insanla olan bağına yoğunlaşır (Ulucan, 2020, s. 108). Nehirler içerisinde bu bağın meyveye dönüştüğü en özel örneklerden bazılarını da Dicle nehri için görmekteyiz. Dicle, bir akarsu olmasının yanında tarihte kültürlere, medeniyetlere ve edebiyatlara hayat kaynağı olmuştur. Nitekim isminin etimolojik kaynağı bile bu özelliklerine atıfta bulunur. Dicle, “akan su” anlamına gelen “İdigna veya İdigina” kelimelerinden türemiş Sümerce kaynaklı bir kelimedir. Bu kelime Akadcada “İdiklat” şeklini almıştır. Ardından çeşitli dil ve kültür etkileşimlerinden ötürü farklı varyantlar kazanmıştır. Eski Farsçada Tigra, Eski Yunancada Tigris, İbranice metinlerde Hiddekel, Süryanicede Diklat, Arapçada ise günümüzde bildiğimiz şekliyle Dicle olmuştur. Modern çağda nehrin adı Farsça ve Türkçede “Dicle”, Kürtçede ise “Dijle” şeklinde kullanılmaktadır. Bununla birlikte özellikle yöresel ve halk arasında “Şatt, Şet” veya “Şett” adlandırmalarına da rastlanmaktadır. Batı dillerinde ise nehir, daha çok Eski Yunancadan geçmiş biçimiyle “Tigris” adıyla tanınmaktadır.

Dicle tarih boyunca Fırat’la birlikte insanlığa hayat kaynağı olmuş; tarımın ilerlemesini, şehirlerin kurulmasını ve medeniyetin yerleşmesini sağlamıştır. Öte taraftan Sümer’den Asur’a, Babil’den Pers ve İslam medeniyetlerine kadar pek çok uygarlığın kaderinde rol oynamıştır. Bu nedenle Dicle medeniyetler tarihinde birçok uygarlığın coğrafi belleği olmuştur.

2.1. Aşkın Gözyaşları ve Coşkunkluk Teması:

Fırat’ın sularının coşkunkluğunun diğer tüm nehirlerde olduğu gibi ana benzetme ögesi olarak âşığın gözyaşlarının çokluğuna ve coşkunkluğuna atıfta bulunmak ya da kıyas yapılmak suretiyle divan şairleri tarafından kullanıldığı örnekler çoktur. Gözyaşları genel manada bir nedamet göstergesidir. Ancak âşık için bir sermayedir ve onun en büyük varlığıdır. Bu anlamda esasında âşıklığın da yegâne alametidir. Âşık, bazen vuslat

sevincinin, bazen de ayrılık hicrânının etkisiyle gözyaşlarını aşkın bir ırmak gibi sevgilinin yollarına döker. Âşığın gözyaşları, sevgilinin yürüdüğü yollarda sevgilinin ayağı çamurlara bulanmasın diye ayaklarının altına döşediği taşlar misalidir. En önemlisi âşığın bu yoldaki istidadına ve aşkının şiddeti ve büyüklüğüne nişanedir. Gözyaşları damladır, sele dönüşür; Fırat gibi nehirler olup çağlar akar. Üsküplü İshak Çelebi, divanındaki 15. gazelinde gözlerinden akan yaşların birinin Nil, diğerininse Fırat gibi nehir olup aktığını yine bu bağlamı kullanarak şöyle anlamıştır:

Bu iki gözümün yaşı kim nehr olur akar
Oldı bi-‘aynihi biri Nîl ü biri Fırât (Keklik, 2014, s. 151)

Sehî Bey (öl. 1548), divanında yer alan aşağıdaki dizelerde, kanlı gözyaşlarının çokluğunu Fırat nehrinin coşkun sularına benzeterek tasvir eder. Ağlamaktan Fırat ve Nil nehirlerine dönmüş iki gözünün yaşını sevgilinin merhamet edip lütuf elbisesinin koluyla silmesini talep eder:

Rahm idüp kanlu yaşum sil âstîn-i lutfıla
Aglamaktan oldı iki gözlerüm Nîl ü Fırât (Yılmaz, 2010, s. 155)

Âşık için dünyanın türlü sıkıntıları ve dertleri gam değildir ancak bir sevgilinin müptelası oluşundan gözlerine hâkim olamaz. Necâtî (öl. 1509), feleğin türlü cıvellerini bile kendine dert etmemişken bir ahu gözlüye meftun olalı gözlerinin Fırat ve Ceyhun nehrine döndüğünü şu dizelerle anlatır:

Felekden aglamaz iken olalı meftûnun
Gözüme yendürür oldum Fırât u Ceyhûnı (Tarlan, 1963, s. 635)

Gözyaşının aslı sudur ve bundan ötürü suyla benzer bazı özellikleri ve işlevleri haizdir. Gözyaşı aşkın derecesini, sürekliliğini ve âşığı soktuğu halleri anlatmak için kimi zaman mübalağa sanatı ile benzetme unsuru olarak verilir. Cüneydî Bağdâdî’ye atfedilen “su, bulunduğu kabın rengini alır.” sözü her ne kadar tasavvufî bir kasıt üzere söylense de Niyâzî (öl. 1694), şiirinde fiziki bir anlatımdan yola çıkarak gözlerinin kan çanağı oluşundan mütevellit Nil ve Fırat’ı kan akar gördüğünü söyler:

Didi ulular “levn-i mâ levn-i inâ” dan şübhesiz
Kana boyanmış göz hemîn Nil ü Fırâtı kan görür (Akarca, 1963, s. 137)

Ağlamaktan gözleri kan çanağına dönen âşığın gözyaşları o kadar çoktur ki Kandî (öl. ?) şiirinde Fırat ve Eres nehirlerinin kaynağını metaforik olarak kendi göz pınarlarına bağlar. Beyitte şair eğer sevgilisi, “Bunların kaynağı neresidir?” diye sorarsa, gözlerini işaret ederek cevap verecektir.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, nehirlerin kaynağının literal anlamda pınar başları değil, şairin gözyaşları olduğudur:

Ser-çeşme-i Furât ü Eres kandedür disen
Ey nur-i dîde gözlerümün çeşmesârıdur (Gıynaş, 2017, s. 976)

Sevgilinin hayaliyle yolları gözleyen şairin gözleri Fırat nehri üzere kurulmuş sanki kemerli iki gözlü bir köprüdür ve köprünün altından akıp giden sular da gözyaşlarıdır. Belîğ Mehmet Efendi (öl. 1760), şiirinde fiziki bir algıdan yola çıkarak kaşlarını nehir üzerine kurulu iki kemerli bir köprüye benzetmektedir:

Güzargâh-ı hayâl-i yâre yapmış sâni‘-i kudret
İki gözli kemer bir köprüdür kaşım Fırât üzre (Demirel, 2005, s. 290)

Feyzi-i Kefevî (öl. 1614) ise divanında Bağdat diyarındaki Fırat’ın varlığı ile sevgilinin köyüne akan gözyaşlarını birmiş gibi anlatırken Fırat’ın Bağdat şehriyle olan bu ilgisine vurgu yapar. Beyitteki en önemli husus, Fırat ve Bağdat’ın birbirinden ayrılmaz bütünlük içinde sunulmasıdır. “Leff ü neşr” unsuru burada hem coğrafi hem de duygusal düzlemde işlev görür: Fırat, Bağdat’la fizikî bir bağlılık içindedir; aynı şekilde şairin gözyaşları da sevgilinin köyüne ulaşacak biçimde metaforik bir akış oluşturur.

Seyl-i eşküm kûy-ı cânâna varup eyler karâr
Nitekim Bagdâd ikliminden ayrılmaz Fırât (Eflatun, 2003, s. 344)

Cenâbî Paşa (öl. 1561) divanındaki gazelinde âşık, gözyaşlarını o denli akıtmıştır ki şehri yerle bir eyleyen Dicle gibi bedenini de harap etmiş olarak anlatılır. Burada âşığın gözyaşları ile bedenini sağaltması tarzında tam tersi bir anlam ilgisi de düşünülebilir. Ancak genel algı doğrultusunda âşığın gözyaşlarıyla bedeni virane edip Bağdat şehrine çevirdiği şeklinde olmalıdır:

Dicle gibi akıdup sînemde eşk-i dîdemi
Bu ten-i vîrâneye bir şehir-i Bagdâd eyledüm (Kesik, 1996, s. 147)

Muhibbî (öl. 1566) divanında sevgiliye, virane gönlünü lütfedip neşeli kılmasını istediğini belirtir çünkü gözyaşlarını onun yolunda Dicle eylemiştir. Âşık için sevgili Bağdat gibidir ve Dicle nasıl Bağdat şehrini güzel kılmışsa Dicle gibi eylediği gözyaşlarından ötürü de sevgilinin de onun gönlünü şen kılması isteğindedir:

Gönlümün vîrânesin lutf eyle âbâd eylegil
Gözlerüm yaşını Dicle eyledüm Bagdâd-içün (Yavuz, 2016, s. 1330)

Matemî (öl. 1595), divanındaki gazelinde yine bu nehirlerden faydalanarak aşkıdan ötürü döktüğü gözyaşlarını şu şekilde ifade

etmektedir: Âşığın gözyaşları o kadar çoktur ki bunu görenler, Dicle'nin sularını bile aklına getirmez ve yine sevgilinin köyünün güzelliğini şöyle bir seyreyleyen Bağdat'ı aramaz olur. Şair, Dicle'nin sularına eş kendi gözyaşlarını sunarken sevgilinin mekânının güzelliğiyle Bağdat şehrini bir tutar. Güzellik kıyasını, Bağdat şehriyle yaparken Dicle nehrini anlatımı çeşitlendirmek amaçlı kullanır:

Eşkümü iden temâsâ anmaz olur Dicleyi
Kûyunu kılan teferrüc usanur Bagdâddan (Köksal, 2017, s. 1178)

Yukarıdaki farklı örneklerde ifade ettiğimiz gibi şairler nehirleri şiirlerinde çoğunlukla sevgilinin yolunda döktükleri gözyaşlarının çokluğuna ve coşkunluğuna dair benzetme ögesi olarak kullanmışlardır. Yine buna paralel anlam dizgeleri Dicle nehri dâhil edilerek de verilmiştir. Bâkî (öl. 1600) şiirinde aşığı Bağdat'a ve onun gözyaşlarını da Dicle'ye benzetir. Âşığın gözyaşları, Bağdat şehrinin Dicle'si gibi sevgilinin yolunda süzülerek akmaktadır:

Kûyun yolında döne döne akdı gözyaşı
Seyl-âb-ı dide Dicle-i Bagdâd olup gider (Küçük, 1994, s. 138)

Âşığın sevgiliden ayrı kalmasından ve ona duyduğu özleminden ötürü gözyaşları Dicle nehri ve hatta ummanlar gibidir. Muhibbî gazelinde “sanasın Dicle ve denizdir ey dost” cümlesiyle sevgiliye duyduğu özlemin derecesini vurgular:

Firâk u hasret-ile eşk-i çeşmüm
Sanasın Dicle vü 'ummândur iy dost (Yavuz, 2016, s. 237)

Şairlerin nehirleri ve unsurlarını, çoğu zaman özellikle âşıkların gözyaşlarının çokluğuna temsilen kullanmasıyla birlikte nehirlerin sularının aşk ateşini söndüremeyeceğini ifade için de birlikte kullandığını görmekteyiz. Üsküdarlı Fenâyî (öl. 1664) divanında senin vuslat suyunu içmeyen, yani vuslatına ermeyen susamış gönüllerin Dicle, Ceyhun, Seyhun, Fırat ve Nil'in sularını içse de kanmayacağını ve hararetinin dinmeyeceğini Fırat ve Dicle nehirleri ile birlikte diğer büyük nehirleri kullanarak ifade eder:

Dicle vü Ceyhûn u Seyhûn u Fırât u Nili nûş
İtse kanmaz âb-ı vaslun içmeyen 'atşâneyi (Yıldız, 2010, s. 205)

Sebzî (öl. 1680), aşağıdaki beyitlerde gözyaşlarının akmaya başladığında dünyayı boğacağını, bundandır ki gözyaşlarının Dicle ve Ceyhun'a benzetildiğini söyleyerek âşığın bildik hallerinden yani sel olup

akan gözyaşlarından bahseder:

Gark ider cûş eylese tûfân-ı eşküm ‘âlemi
Kim durur benzer diyenler Dicle vü Ceyhûn bana (Yekbaş, 2011, s. 264)

Sebzî’nin gözyaşları çağlayıp aksa âlem tufana boğulacaktır. Öyle ki gözyaşlarıyla kıyas edildiğinde Dicle ve Ceyhun nehrinin ne hükmü vardır:

‘Âleme tûfân koparur çağlayup olsa revân
Gözlerüm yaşı katında Dicle vü Ceyhûna ne (Yekbaş, 2011, s. 620)

2.2. Şiirsel İfade ve Sözün Yüceliği:

Klasik Türk edebiyatında şairler, nehirleri birçok anlam dizgesi içerisinde kullanmışlardır. Şairlerin sözlerinin büyüsunü ve yüceliği anlatmak için diğer bazı unsularla birlikte nehirlerden de faydalandığını gösteren örnekler vardır. Bu sebeple şairlerin yazdıkları şiirlerin ve sözlerin güzelliğini somutlaştırma yoluyla nehirlerden faydalanarak anlattığı da görülür. Ebubekir Celâlî (öl. 1817), bir beytinde sözlerinin Fırat gibi (tatlı ve güzel) olduğunu, bunları okumayan âdemoğlunun neye yaracağını Fırat’ın sularının vasıflarından hareketle şiirdeki hünerini anlatmaya çalışır:

Mânend-i Fırât âb-ı kelâmında Celâlî
İşrâb-ı hayât etmeyen âdem neme lazım (Erdem, 2018, s. 412)

Şairlik vasıflarını ve güzel söz söylemeye dair maharetlerini ifade ederken şairlerin, farklı mazmunları ve benzetme öğelerini kullandığı bilinen bir gerçektir. Bu noktada, klasik Türk edebiyatı şairlerinin ekseriyetinin ortak bir tavır sergilediğini söylememiz mümkündür. Zira genelde kendilerini eskimeyen büyük şairlerle karşılaştırırlar. Öte taraftan şairlerin sözlerinin büyüsunü ve yüceliği anlatmak için diğer bazı unsulardan örneğin nehirlerden faydalandığını gösteren örnekler vardır. Benzer bir edayı “sözüm” redifli gazeliyle Hayrabolulu Hasîb’de (öl. 1784) görmekteyiz. Şair kaleme aldığı sözüm redifli gazelinde şairlik kabiliyetini ortaya koymak istemiştir. Kendisini mana ikliminde ucu bucağı olmayan bir ummana benzeten Hayrabolulu Hasîb, şiirlerini ve sözlerinin güzelliğini Nil, Ceyhun ve Fırat nehrine benzetir:

Ben bir ummânım ki yokdur hadd ü pâyânım benüm
Ârif-i Nîl ü Fırât [u] Şatt u Ceyhûndur sözüm (Ekinci ve Donuk, 2015, s. 153)

Yukarıdaki anlam ilgisinin aksine Hisâlî (öl. 1652), ulu bir derya gibi olduğu mana ikliminde Fırat, Nil ve Ceyhun nehirlerini damla yerine bile

koymamaktadır:

Saymazuz katreye Ceyhûn u Fırât u Nîli
Nice yüz bin dilimüz var ulu deryâyuz biz (Ercan, 2003, s. 153)

2.3. Kutsiyet ve Cennet İlişkisi:

Furat kelimesinin *Kur'ân-ı Kerîm*'de “içene ferahlık veren tatlı su” anlamında kullanılmasından hareketle içilecek bir suyun vasıflarını beyan için şairler, yine bu nehirleri kullanmıştır. Buna paralel olarak Fırât'ın cennet nehirlerinden birisi olduğuna dair hadislerden yola çıkılarak bu özelliğin vurgulandığı örnekler de görmekteyiz. Helâkî (öl. 1572?), gazelinde Hz. Âdem'in cennetten kovulmasına telmihte bulunarak Nil ve Fırât'ın cennet nehirlerinden olduğunu ve cennetten kovulmuş âdemoğlu gibi ağlaşıp durduğunu söyler. 144. gazelin birinci mısrasında “âdem” kelimesi cenneti çağrıştıracak şekilde tevriyeli kullanılarak hem insanoğlu anlamında hem de ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem için kullanılmıştır. Ayrıca beyitte, gözyaşının Nil ve Fırât nehirlerine benzemeye meyletmesi, Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasıyla ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Bu vesileyle Nil ve Fırât'ın cennet nehirlerinden olduğu inancına da dolaylı bir vurgu yapılmaktadır:

Nice meyl itmesün Nîl ü Fırâta Âdemün yaşı

Ki cennetden bile çıkmış durur aglaşa aglaşa (Çavuşoğlu, 1982, s. 122)

Ebubekir Celâlî (öl. 1817), divanında hayat veren Fırât'ın suyunun, suların bir övünç kaynağı olduğunu ifade eder. Fırât'a dair, dünyadaki tüm suların bir övünç kaynağı olarak böyle bir yakıştırmanın yapılması dikkate değerdir:

Su Fırât anda hayât oldun sen
N'ola fahr eyler ise her suya (Sarıkaya, 2008, s. 425)

Habîbî (öl. 1468), *Vuslatname*'sinde Fırât Nehri'ni “ayn-ı hayat” olarak nitelendirerek onun yaşam kaynağı oluşuna dikkat çeker. Klasik şiirlerde Fırât'ın suları için “ab-ı hayat,” “ayn-ı hayat” ve “çeşme-i hayat” gibi benzetmeler sıkça kullanılmıştır:

Birisi ‘ayn-ı memât u birisi ‘ayn-ı hayât
Birisi teşne cigerdür birisi âb-ı Fırât (Özağaç, 2016, s. 448)

2.4. Kerbela Olayı ve Hüzünle İlişkilendirilme:

Bağdat şehri yakınlarından geçen bu nehirler, Kerbela olayı ile ilişkilendirilerek Hz. Hüseyin'in aşkı ve hüznüyle akıtılan gözyaşlarını

anlatmak için birlikte kullanıldığına rastlanmaktadır. Kerbela şehri yakınlarından geçmekte olan Fırat'ın, âşığın gözyaşlarının çokluğunu ve coşkunluğunu ifade etmenin paralelinde Hz. Hüseyin'in aşkı ve hüznüyle akıtılan gözyaşlarını anlatmak için birlikte kullanıldığını görmekteyiz. Bundan dolayıdır ki Kerbela ile ilgili metinlerde ve mersiyelede Fırat'ın sularının coşkunluğu ve çok oluşu şairlerce dolaylı anlatım ögesi olarak da kullanılmıştır. Râmî (öl. 1640), divanında biz muhabbet Fırat'ının tatlı suyunu arzulayanlar ki bundandır Kerbela'nın susamış nefesleri bize güzel gelir, diyerek Fırat'ın sularının tatlı oluşunu Kerbela susamışlığı ile birlikte kullanır:

Biz teşne-i zülâl-i Fırât-ı mahabbetüz
Olur bize dem-i 'ataş-ı Kerbelâ lezîz (Kavukçu, 2000, s. 166)

Kerbela'nın şehitleri her ne kadar bir damla suya hasret, şehadet şerbetini içmiş olsa da onlar şehitlik deryasına gark olanlardır. Bundan dolayıdır ki Engürânî (öl. ?) şiirinde Fırat ve Dicle'nin akıp giden sularının onların deryasında bir arpa hükmünde olduğunu dile getirir. Şair, şehadet deryasına gark olmakla Kerbela olayına telmihte bulunur:

Gark-ı deryâ-yı şehâdetdür şehîdi Kerbelâ
Şol Fırat u Diclenin âb-ı revânı bir cova (Emre, 2019, s. 334)

2.5. “Tatlı Su” Anlamıyla Şiirlerdeki Yansımaları:

Hem bir nehir adı hem de içilecek iyi bir suyun vasıflarını beyan için kullanılan Fırat, divan şiirinde bu yönüyle tevriyeli olarak kullanılmış ayrıca işlenmiştir (Tuncel, 1996, s. 33-34.). *K. Kerîm*'de “Dağları yarattık ve tatlı suyu indirdik.” (Kutsal Kitap, 2021, s. 528) ayetiyle Fırat'ın suyuna atıfta bulunulduğuna dair yorumlar. Bu ayetten hareketle şiirlerde Fırat'ın suları için “azb-i Fırât, zülâl-i Fırât” gibi tamlamalar kurulmuştur.

Mesihî'nin (öl. 1512) gazelinde, tatlı ve tuzlu su imgeleri sevgiliye yönelik olarak birlikte kullanılırken, Fırat suyunun hoş ve latif bir nitelikte betimlenmesi, şiire ayrı bir anlatım zenginliği kazandırmaktadır. Acı olan âşığın gözyaşları, tatlı olansa sevgilinin ağız (tükürüğü) suyudur. Gözyaşları denizlerin suyuna (tuzlu suya), sevgilinin tükürüğü ise Fırat'ın tatlı suyuna timsaldir:

Acı yaşum ile agzun yarı cânâ fi'l-mesel
Birisi milh-i üçâc u birisi 'azb-ı Fırât (Mengi, 2020, s. 127)

Nedîm (öl. 1730), Sultan Ahmet'in yaptırdığı çeşmeye dair yazdığı dizelerde âlemlerin şahının yaptırdığı bu çeşmenin sularının hoşluğu, tatlılığı

ve saflığı gibi vasıfları beyan için Fırat'ın tatlı suyunu örnek vererek özetler:

Ol şeh-i âlem binâ kıldı bu âlî çeşmeyi
Kim zülâl-ı sâfinin evsâfıdır azb-i Fırât (Macit, 1994, s. 184)

Yine Mesîhî, sevgilinin dudaklarının azabının yani işkencesinin; ancak canına Fırat'ın tatlı suyu gibi hoş geleceğini söyler ve tezat unsurları kullanarak Fırat'ın suyunun tatlılığına vurgu yapar:

Kîn-i la'lün cânuma 'azb-i Fırât
Rîş-handün gönlüme milh-i ücâc (Mengi, 2020, s. 131)

Erzurumlu Emrah (öl. 1861), suyun deniz gibi olduğu yerde durmadığında tadının tuzlu ve acı olmayacağını belirtir. Bu bağlamda, deniz suyu gibi sabit kalmayan gözyaşı da Fırat'ın suları gibi sürekli çağlayıp akar; dolayısıyla tatlıdır. Şiirinde, gözyaşının hem kesintisiz akışı hem de tatlılığı, Fırat sularına benzetilerek ifade edilmektedir:

Seninçün çaglamakda gözyaşım azb-ı Fırât oldu
Su dâ'im kalmayınca bahr-veş milh-i ücâc olmaz (Emrah, 1332, s. 32)

Diğer taraftan Edirneli Nazmî (öl. 1586), ayrılık kadehini tuzlu ve acı suya; vuslat kadehini ise Fırat'ın tatlı sularına benzetmekle yine bu özelliğe vurgu yapmaktadır:

Sâgar-i hicründurur ma'nâda şol milh-i ücâc
Câm-ı vaslundur hakikatde dahı 'azb-ı Fırât (Erdem, 2011, s. 611)

Yine Edirneli Nazmî, sevgilinin ağız suyunun tatlı oluşunu Fırat'ın suyuyla ilişkilendirerek anlatırken çoğunlukla gözyaşlarının benzetme ögesi olarak kullanılmasından farklı bir anlam ilgisi kurmuştur. Deryaların sularının vasfının tuzlu ve acı olduğunu ancak sevgilinin ağız suyunun erişse tüm bu deryaların sularını Fırat'ın suları gibi tatlı yapacağını söylemekle yine bu özelliğe vurgu yapar. Mesîhî'nin dizelerinde olduğu gibi, sevgilinin tükürüğü Fırat'ın tatlı suyuna benzetilerek bu özellik öne çıkarılmıştır.

Fi'l-mesel deryâların kim vasfıdur milh-i ücâc
Yârun agzı yârı irişse olur 'azb-ı Fırât (Erdem, 2011, s. 612)

Âşık için vuslat terennümleri Fırat'ın suyu kadar tatlı öte taraftan ayrılığın akla düşmesi kadar tuzlu ve acıdır. Yazdığı binlerce gazelden ötürü imge dünyasının klişe ifadelerden öteye gitmediği yorumları yapılan Edirneli Nazmî, aşağıdaki dizelerde vuslatın dile getirilişinin tatlılığını Fırat'ın suyu ile anlatmaya çalışmıştır. Dizelerdeki anlatım, sonraki dönemlerde duyular arası aktarma şeklinde daha çok Sebk-i Hindî şairlerinde gördüğümüz sinestezi örneği olarak kabul edilebilir.

Zikr-i visâlün dile ‘azb-ı Fırât
Fikr-i firâkun yine milh-i ucâc (Erdem, 2011, s. 720)

2.6. Felaket ve Hayat Kaynağı olarak Nehirler:

Nehirler, zamansız taşkınlarından ötürü verdiği yıkımlar sebebiyle bir felaket sebebi olarak anılmış aynı zamanda çevresine hayat veren ve tarıma olanak tanıyan bir kaynak olarak da işlenmiştir. Su, kültür ve medeniyetlerin oluşmasında en önemli unsurlardan biri olduğu kadar, birbirinden uzak coğrafyalarda yaşamış farklı kültür çevrelerinde insanların efsanelerine ve inançlarına yıkıcı etkileriyle de konu olmuştur. Fırat ve Dicle nehirleri aynı zamanda tarih boyunca taşkınlarıyla beldeleri harap eden iki nehir olarak anıla gelmiştir. Münîr (öl. ?), şiirinde Şatt nehirlerinin bu yönüne atıfta bulunarak her ne kadar dünyada bu özelliklerinden ötürü nam salmış olsalar da bu iki nehrin gözyaşlarının seline denk olamayacağını söyler:

Her ne denlû nâmdâr ise cihânda her biri

Yaşlarum seyline irmez Dicle vü Ceyhûn u Şatt (Köksal, 2017, s. 755)

Dicle’nin uzunluğu Fırat’a göre daha kısadır. Buna rağmen daha fazla su taşır ve debisi dengesizdir. Bu sebeple tarih boyunca birçok yıkıma sebep olmuştur. Dicle gibi gözyaşlarının sel olup aktığını söyleyen Osman Nevres (öl. 1876) divanında tıpkı taşkınlarıyla Basra’yı yerle bir eden Dicle nehri gibi ümitsizlik sellerinin gönlünü viran edişini aşağıdaki dizelerle anlatır. Bu vesileyle yüzyıllar boyunca insanlığa hayat vermesinin yanında Dicle nehrinin türlü yıkımlarla talihsiz hadiselerle sebep oluşunu dile getirir:

Bu ben miyim ki gözüm yaşı akdı Dicle gibi

Süyûl-i ye’s ile gönlüm yıkıldı Basra misâl (Kaya, 2020, s. 91)

Dicle denilince, Türkiye’de ilk akla gelen şehirlerden biri Diyarbakır’dır. Diyarbakır ile özdeşleşen doğal unsurlardan biri olan Dicle Nehri, bu şehrin kimliğinde önemli bir yer tutar. Ancak unutulmaması gereken başka bir şehir de Bağdat’tır (Ulucan, 2020, s. 109). Cenâbî Paşa divanında her daim gözlerinden Şatt nehri gibi sular akıttığını, derdinden Dicle’nin taşkınlarından harap olan Bağdat şehri gibi bedeninin de viran olduğunu söylemektedir.

Akıtsun Dicle vü Şâtî kenârında gözüm her dem

Gamunda cism-i vîrânüm benüm Bagdâdmış bildüm (Kesik, 1996, s. 163)

Tarihte 629 yılındaki taşkın Dicle nehrinin havzasındaki şehirleri tarumar etmiş, birçok insanın ölümüne sebep olmuştur. Yine 1906,

1941, 1946 ve 1954 yıllarında gerçekleşen seller neticesinde havzasının çoğunluğu sular altında kalmış, hatta 1954 yılında nehrin suları bir süre Nâsırıye yakınında Fırat'a akmıştır. (Tuncel, 1996, s. 281).

Bu tarihî gerçeklik, klasik Türk şiirinde şairler tarafından sıkça mecazî bir boyut kazanmıştır. Özellikle Moğol İstilasası sırasında Bağdat şehrini yerle bir eden Hülâgu ile Dicle Nehri arasındaki ilişki, divan şairlerinin eserlerinde sıkça işlenen bir temadır. Aşağıdaki dizelerde olduğu gibi, Dicle nehrinin zamansız taşkınları ile tarih boyunca şehirleri yerle bir edişi, Hülâgu'ya atıfta bulunularak anlatılmıştır. Sünbülzâde Vehbî (öl. 1809), gam askerlerinin gönül kalesine akın edip yıkmasını Bağdat şehrini talan etmeye gelen Hülâgu'yu hatırlatarak verir:

Ceyş-i gam Dicle gibi etdi akın hısn-ı dile
Geldi cûşişle Hülâgû yine Bagdâda meded (Yenikale, 2012, s. 375)

Bolulu Mehmed Hanîf (öl. 1809) divanında Sünbülzâde Vehbî'nin dizelerindeki anlam ilgisine benzer bir şekilde gönül şehrini yerle bir eden sevgiliyi Hülâgu'ya benzetir ve bundan ötürü gözyaşlarının Dicle olup aktığını söyler:

Hülâgû-veş gönül Bagdâdını cânâ harâb itdün
Sirişküm Dicle-veş âb-ı revân olmakda gitdikce (Başer, 2018, s. 315)

Osman Nevres gazelinde âşığın gönlünün hararetten kan ve topraktan yoğrulmuş ve o denli karışık, kendinden geçmiş olduğunu ve Fırat'ı sele verip Dicle'yi tufana boğduğunu bu nehirleri birlikte zikrederek verir:

Fırâtı seyle verdi Dicleyi gark etdi tûfâna
Harâretle yine galtân-ı hâk ü hûndur gönlüm (Kaya, 2020, s. 298)

Ancak Dicle nehri, her daim bir felaket sebebi olarak anılmamış; aynı zamanda çevresine hayat veren ve tarıma olanak tanıyan bir kaynak olarak da işlenmiştir. Nitekim tarihte bilinen sulu tarımın ilk örnekleri Dicle Havzası'nın bir kısmında yani Mezopotamya'da yapılmıştır. Bağdat'la ilgili çeşitli anlam ilgileri kurulmak suretiyle Dicle'nin insanlığa hayat bahşetmesi ve şehirleri mamur kılmasının anlatıldığı çeşitli örnekler vardır. Sünbülzâde Vehbî'nin aşığa Fırat ve Dicle gibi coşarak akan gözyaşlarıyla sevgilinin semtini Bağdat gibi cennetten bir köşe kılması için seslenişi de bu sebeptendir:

Furât u Dicle-âsâ cûşiş-i eşk-i revânınla
O şûhun cennet-i kûyun behişt-âbâd-ı Bagdâd et (Yenikale, 2012, s.

363)

Ey sevgili, sen ki güzellik Mısır'ının tahtına çıkıp oturalı gözyaşlarımın Dicle'si ile semtini Bağdat (Dicle'nin Bağdat ve çevresini güzel kılması gibi) eyledim diyen Zâtî (öl. 1547), Dicle'nin Bağdat için hayat bahşeden yönüne vurgu yapar:

Mısır-i hüsnün ideli tahtına ey şâh cülus
Dicle-i eşküm ile küyunı Bagdad itdüm (Tarlan, 1968, s. 193)

3. DİĞER NEHİRLER VE BELDELERLE ANLAMSAL İLİŞKİLER

Yine bunlara ek olarak Fırat ve Dicle'nin Nil, Seyhun, Ceyhun, Aras ve Ergene gibi nehirlerle çeşitli anlam ilgileri doğrultusunda kullanıldığı da gözlemlenmektedir. Dicle, Doğu Anadolu'nun dağlarından doğup 1900 km'lik zorlu bir yolu kat ettikten sonra Irak topraklarında Fırat nehri ile birleşerek sonra Şattülarap'ı oluşturur ve Basra Körfezi'nde denizle buluşur. Nesîmî (öl. 1405) divanında aşk damlaları içinde ne denli bir deniz ve aynı zamanda Dicle, Fırat, Aras ve Ceyhun gibi nasıl bir nehir olduğunu şu şekilde ifade eder:

Gör ki meni ne bahrem katre-i 'ışk içinde
Dicle vü Şatt u Ceyhun Aras u hem Fırâtım (Ayan, 1990, s. 236)

Ayrıca Dicle'nin Nil nehri ile birlikte kullanıldığı örnekler de vardır. Dicle tarihte her ne kadar kimi zaman taşkınları ile Bağdat şehrini yerle bir etse de Nil'in Mısır'a hayat bahşetmesi ve diğer birçok artılarına benzer hususlarla şiirlere malzeme konusu olmuştur. Su; insanlar için hayat, medeniyet ve kimi zaman da felaket sebebi olmuştur. Tarih boyunca Mısır, içme ve sulama suyunun neredeyse tamamını Nil'den sağlamıştır. Bu iki şehir ve nehir diğer bilinen vasıfları ile birlikte ilişkilendirilerek şiirlerde işlenmiştir. Muhibbî divanında gözyaşlarının çokluğunu Nil ve Dicle nehirlerine benzetirken, sevgilinin güzelliğini anlatmaya sıra gelince bu iki nehrin nimetleriyle güzel kılınan Mısır ve Bağdat şehrinin güzelliğini benzetme ögesi olarak kullanmıştır:

Gözlerüm yaşı biri Nîl ü birisi Dicedür
Hüsnün efzûndur senün çün Mısırla Bagdâddan (Yavuz, 2016, s. 1377)

Dicle'nin yine Bağdat şehri ile farklı anlam ilgileri kurularak zikredildiği örnekler vardır. Aşığa Bağdat uzak değildir, meselini hatırlatan Es'ad-ı Bağdâdî (öl. 1807) divanında, gözyaşlarıyla sevgilinin semtine giden

aşığı, suları çağlayıp akan Dicle'ye benzetir. Kanaatimizce burada şair, Anadolu'dan doğup nice yolları kat ettikten sonra Bağdat'a ulaşan Dicle'yi âşıkla özdeşleştirerek ve bir mesel hatırlatmasını kullanmak suretiyle bu şekilde bir anlam dizgesi kurmuştur:

Gider dil kûy-ı yâra eşk-i çeşm-i Dicle-bârumla
Degüldür 'âşıkla Bagdâd ırag eski meseldür bu (Arbathı, 2022, s. 182)

Cinânî (öl. 1595), gazelinde Dicle Nehri'ni Bağdat'ın hayat kaynağı olarak tasvir eder ve bu benzetmeyi, âşığın gözyaşları ile Mısır'ın Nil Nehri arasındaki ilişki üzerinden güçlendirir. Beyitte Cinânî, âşığın gözyaşlarını bedenın süsü olarak nitelerken, Dicle'nin sularını da Bağdat ve çevresinin süsü ve hayat kaynağı olarak konumlandırır.

Bu paralellik, hem doğa ile insan arasındaki metaforik bağa hem de şehir ile nehir arasındaki ekonomik ve kültürel bütünlüğe dikkat çeker. Dicle, tıpkı Nil Nehri'nin Mısır'daki işlevi gibi, Bağdat'ın bereketi ve yaşamsal sürekliliği için vazgeçilmez bir unsur olarak sunulmaktadır.

Beden Mısırına zîver Nîl-i eşk-i çeşm-i 'âşıkdur
'Azîzüm âb-rû-yı Dicledür etrâfı Bagdâdun (Okuyucu, 1994, s. 135)

Lütfî (öl. 1495), aşığıdaki dizelerde gözlerimden akan sular dünyaya yeter demekle derdinden ötürü ne denli gözyaşı döktüğünü anlatmakla birlikte Dicle ve Eres nehri kurusa ne edelim, diyerek Dicle gibi nehirlerin kurusa da gözyaşlarının su olarak dünyaya yeteceğini, söyler.

Bu beyitte, Dicle gibi büyük nehirlerle kıyas yapılması, şairin gözyaşını abartılı bir şekilde ifade ederek duygunun yoğunluğunu güçlendirme amacı taşır. Dicle, burada âşığın gözyaşlarının bolluğunu vurgulamak için kullanılan sembolik bir öge olarak yer alır:

Gözlerümden akan cihâna yiter
Kurısun Dicle vü Eres n'idelüm (Köksal, 2017, s. 1104)

“Ey güzelliğin Mısır'ı, Dicle gibi gözyaşın pek çok akmakta mı bir bakayım, dersen Bağdat'a gelerek bir kez seyredesin” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz dizelerde Tali'i (öl. 1519), Bağdat'ın çevresinde nasıl Dicle kıvrıla kıvrıla akıyorsa gözyaşlarının da sevgili için aynı şekilde aktığını şu dizelerle anlatır:

Nice akar göreyin dersen bu yaşum Diclesin
Bir kez ey Mısır-ı melâhat seyr ide Bagdâda gel (Gıynaş, 2017, s. 1762)

4. TAŞIMACILIKTAKİ ROLLERİ

Murat Nehri, Meriç Nehri ve Kızılırmak gibi diğer nehirlerde olduğu gibi Fırat ve Dicle'nin de taşımacılıktaki rolü, Anadolu'dan Şattülarap'a 1950'li yıllarda nehir güzergâhına barajlar yapılınca kadar kelekler ve kayıklarla devam etmiştir. Kelekler ve kayıklar vasıtasıyla sağlanan bu ulaşım Bağdat'tan sonraki kısımlarda vapurlarla desteklenmiştir. Bu sayede Dicle nehri, ciddi manada taşımacılık faaliyetlerine katkı sağlamıştır. Taşımacılıktaki rollerine dair az da olsa örneklerle ulaşmak mümkündür.

Tulumlar yan yana bağlanıp üzerine bahçıvan sırtığı denilen ağaçlardan birer arşın aralıkla sağlı sollu kirişler konulduktan sonra üstüne de ince çubuklar dizilip kare biçiminde bir sal ortaya çıkarılır ki bu nehir vasıtasına kelek adı verilmiştir (Kutlu, 2005, s. 208). Asur kabartmalarında çizimlerine rastlanılan ve kalaku adı verilen bu nehir vasıtaları daha sonra kelek olarak yaşamaya devam etmiştir (Güney, 1990, s. 323). Kelek taşımacılığı ve kelek üzerine konuyu ayrıntılarıyla ele alan araştırmalar yapılmıştır. Kelek yapım malzemelerinin niteliği taşımacılığın güvenlik ve zamandan tasarruf boyutunu etkilemekteydi. Hayvan derilerinin güneşe, suya karşı dayanıklı olmaması, derilerin çatlamaya bağlı olarak sık sık sulama ve bakımını yapma gereksinimi keleklerin hazır vaziyette bulunmasını zorlaştıran etkenlerdi (Güney, 1990, s. 325). Dolayısıyla bir kelek kullanılacak iş ve amaca bağlı olarak sipariş üzere hazırlanmaktaydı. Herhangi bir memur resmî görevini ifa edeceğinde, misyoner seyyah gizli görevini yerine getireceğinde veya macera peşinde koşacağında, tüccar ticaret malını bölgesine nakledeceğinde öncelikle kendi durumuna uygun kelek siparişinde bulunmalıydı (Dinç, 2018, s. 87). Gidilecek yere varıldıktan sonra üzerlerindeki eşya boşaltılınca kelekler sökülür, ağaçtan iskelet parçalanırdı. Ağaçlar satılıp havaları boşaltılan tulumlar “mekkâri develeri” ile tersine yolculukla geri götürülürdü. Tulumları Musul ve Diyarbekir'e geri götürmek için kelek menzillerinde devamlı surette hazır bekleyen kiralık develer mevcuttu. (Güney, 1990, s. 326).

Klasik Türk şiirinde Dicle nehri ile birlikte bu ulaşım ağının çeşitli benzetme ilgileri kurularak verildiği örnekler vardır. Âşığın, Fırat ve Dicle gibi akan gözyaşları o kadar çoktur ki bir kelek misali bedenini taşımaktadır. Muhibbî'nin dizelerinde yüzlerce yıldır var olan Mezopotamya'daki bu taşımacılık sisteminden esinlenerek bir benzetme yaptığını görmekteyiz:

Gözlerüm yaşı benüm artar Furât u Dicleden
Anun için götürür cismümü mânend-i kelek (Yavuz, 2016, s. 947)

5. DİĞER ESERLERDE FIRAT ve DİCLE

Klasik edebiyat metinlerinde ve ansiklopedik kaynaklarda tabiat unsurlarının yalnızca fiziki varlıklar olarak değil, aynı zamanda kültürel ve dini anlamlarla yüklü simgeler hâlinde işlendiği görülmektedir. Özellikle nehirler, hem hayat veren özellikleri hem de taşıdıkları tarihsel ve kutsal çağrışımlar nedeniyle edebî söylemin merkezî unsurlarından biri olmuştur. Örneğin Evliya Çelebi (öl. ?) *Seyahatname*'sinde Fırat'tan farklı vesilelerle söz etmiştir. Eserin II. cildinde Defterzade Mehmet Paşa ile Erzurum'a gidişini anlatırken "Büyük nehir Fırat suyunun özellikleri" (Dağlı ve Kahraman, 2005, s. 236) başlığı altında Fırat nehrine dair ayrıntılı bilgiler verir. Fırat Nehri hakkında Hazret-i Ali'den şu rivayeti aktarır: "Ey Kufeliler! Nehriniz Fırat'a cennetten iki mîzâb (oluk) karışır." (Dağlı ve Kahraman, 2005, s. 236). Ve Cafer-i Sadık'tan: "Fırat suyundan bir kere içen üç veya yedi kere içer ve büyük bir berekettir" (Dağlı ve Kahraman, 2005, s. 237) övgüsünde olan bu rivayeti ekler. Bu ve benzeri ifadelerinden Evliya Çelebi'nin Fırat'a dair genel bilgilerden öte bir kutsiyet atfettiği söylenebilir. Eserin II. cildinde Fırat'a dair, çoğunlukla yukarıda verdiğimiz şekilde önemli dini şahsiyetlerden nakiller aktarılmıştır.

Seyahatname'nin III. ve IV. cildinde yine Fırat'a dair açılmış bahisler vardır. III. ciltteki anlatılar bir bakıma II. cilttekilerin tekrarı mahiyetindedir. Evliya Çelebi; Diyarbakır, Musul, Bağdat gibi şehirleri anlattığı IV. ciltte çeşitli sebeplerle özellikle Fırat'a komşu şehirlerden bahsederken ayrıntılı bilgiler verir. Özellikle "Büyük Fırat nehri kenarı menzili" (Dağlı ve Kahraman, 2010, s. 24) başlığı altında hem çevresindeki beldelerden hem de Fırat nehrinden bahseder. Fırat nehri için: "Halk arasında Murat derler ama aslında Fırat Nehridir (Dağlı ve Kahraman, 2010, s. 24)." diye söyler.

Klâsik Türk edebiyatı sahasında özellikle Fırat ve Dicle havzasındaki beldelere dair bilgi veren kaynaklarda ve ansiklopedik eserlerde Dicle nehrine dair pek çok bilgi aktarılmaktadır. Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde çeşitli sebeplerle ayrıntılı bir şekilde Dicle'ye dair farklı bilgiler vermiştir. Ayrıca Antepli İbrahim b. Bâlî'nin (öl. 1488) 15. yüzyılda kaleme aldığı *Hikmetnâme* isimli manzum ansiklopedik eserde de "Fî zikri nehri'd-Dicle ya' nî eş-şattu Bagdâd" başlığı altında Dicle nehrine ait malumatlar verilir:

Kılupdur Dânyâla vahy-ı Hallâk
K'akıduram cihân içre bir ırmak (Altun, 2017, s. 327)

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde olduğu gibi İbrahim Balı de eserinde Dicle nehrini çoğunlukla “Şatt” ismiyle anar. Şatt sözlükte “büyük nehir” ve “nehir kıyılarındaki verimli arazi” anlamlarına gelmektedir. Genel olarak Fırat ve Dicle'nin Basra Körfezi'nden denize dökülmeden önce birleşmeleri neticesinde Şattülarap ismini aldıkları ifade edilir. Ancak Arapça tamlama olarak Fırat ve Dicle'ye tek bir isim verilmiş olmakla birlikte kanaatimizce Dicle ismi, Osmanlı coğrafyasında kullanılabileceği kadar “Şatt” olarak anılmıştır.

Varur Bagdâda çün kim Şat nehri
Miyânından iki böler bu şehri
Selâm oldığı-çün bu Şat nâmı
Didiler şehir-i Bagdâda selâmı (Altun, 2017, s. 328)

İbrahim Bâlî'nin eserinde ifade ettiği gibi Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde “Dicle ile Fırat Nehri'ni melekler yardımıyla Hazret-i Danyal kazıp çıkardı” diye yazmıştır. Devamında “Dicle Nehri de büyük nehirdir. Başlangıcı, Diyarbakır'ın doğusunda Tercil ve Meyafârikin (Silvan) arasında doğup sayısız küçük ırmaklar katılarak Hasankeyf ve Cezire-i Musul'a ulaşır” (Dağlı ve Kahraman, 2005, s. 237), şeklinde aktarılır.

Ayrıca *Seyahatname*'nin IV. cildinde Dicle'nin binlerce ırmağın ya da kanalın birleşmesinden oluştuğuna dair abartılı ifadeler mevcuttur.

Dicle Nehri'nin batı tarafında sayısız ve hadsiz nehirler vardır. Hatta [206b] Dicle Nehri'ne bin adet nehirden fazlası karışır, diye kelek gemicisi Hacı Bağdo ve Zenge Mehmed anlattılar. Ama onlar yetmişer seksener sene Fırat Nehri ve Şattülarap Nehri üzerinde nice bin kanaldan kanala, koldan kola köşe bucak gezip gemicilik etmişlerdir. (Dağlı ve Kahraman, 2010, s. 63).

Dikkate değer olan bir diğer husus, Evliya Çelebi'nin II. ve IV. ciltteki anlatılarında Dicle'nin “Dicle Şattı ya da Şatt” olarak adlandırılmasıdır.

Yüzyıllardır kadim medeniyetlerin diyarı olarak bilinen Mezopotamya, Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan bir bölgedir. Mezopotamya günümüzde Irak, kuzeydoğu Suriye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve güneybatı İran sahasını kapsamaktadır. Fırat; bu topraklara hayat vermiş, verimli toprakları suyla buluşturmuş ve yaşam alanı olarak her daim “su kenarı” arayan insanoğluna türlü nimetleri sunmuştur. Esasında toplumsal hayatla iç içe olan şairler, klasik Türk edebiyatında da bunu farklı şekillerde dile getirmişlerdir. Taşlıcalı Yahya (öl. 1582), *Gülşen-i Envâr*'da Nil ve Fırat'ın geçtiği yerlere hayat verişini şu şekilde dile getirir.

‘Adlüm ile nite ki Nîl ü Fırât

Ugradıgum yirlere virdüm hayât (Kayabaşı, 1991, s. 64)

Varaka ve Gülşah mesnevisinde Mustafa Çelebi (öl. 1569), Hızır peygamberin sahip olduğu düşünülen ab-ı hayatla susamış gönüllere hayat veren Fırat’ın suyunu bir tutarak anlatır. Susamış gönüller gibi Fırat’ın sularına düşenlerin Hızır peygamber gibi ab-ı hayata erişeceğini söylemektedir.

Düşüp dil-teşneveş mâ’-i Fırâta

İresin Hızırveş âb-ı hayâta (Yıldız, 2018, s. 470)

5. SONUÇ

Fırat ve Dicle, tarih boyunca yalnızca iki nehir değil, kadim medeniyetlerin kurucu unsuru, kültürel hafızanın taşıyıcısı ve edebî imgelemin vazgeçilmez birer kaynak olmuştur. Bu makalede, klasik Türk şiirinin söz varlığı ve sembolik düzlemi içinde Fırat ve Dicle’nin çok katmanlı temsilleri sistemli biçimde analiz edilmiş; söz konusu nehirlerin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda estetik, metafizik, dinî ve kültürel bağlamda nasıl derin anlamlarla yüklendiği ortaya konulmuştur.

Divan şairlerinin hayal dünyasında Fırat ve Dicle, birer tabiat varlığı olmanın ötesine geçerek, aşkın coşkuluğu, gözyaşının sonsuzluğu, susuzluğun dayanılmazlığı ve kelâmın tatlılığı gibi pek çok soyut değerın somut karşılığı hâline gelmiştir. Aşğın gözyaşları, kimi zaman bu nehirlerin akışıyla özdeşleştirilerek aşkın büyüklüğü ifade edilirken, kimi zaman da nehirlerin bile bu gözyaşı seli karşısında yetersiz kaldığı vurgulanmıştır. Bu imgelerle şair, aşkın kendine özgü felaketini ve derinliğini ifade etmiştir.

Nehirler, aynı zamanda şairin söz kudreti ve edebî yetkinliğini simgeleyen benzetmeler olarak da yer alır. Fırat’ın tatlı suyu ya da Dicle’nin coşkun akışı, şiirin veya şairin dilinin kıymetiyle özdeşleştirilir. Bu da klasik şiirin doğa unsurlarını yalnızca süsleyici değil, anlamı derinleştiren birer yapıtaş olarak nasıl kullandığını ortaya koyar.

Makalenin bir diğer temel izleği, nehirlerin kutsal boyutudur. *Kur’ân-ı Kerîm*’de Fırat’a atfedilen “furât” (tatlı su) ifadesi, onu cennet nehirlerinden biri olarak konumlandırmakta; bu durum, divan şiirinde de yoğun biçimde işlenmektedir. Hz. Hüseyin’in Kerbela’da Fırat kıyısında susuz bırakılması gibi trajik anlatılar, Fırat’ı hem hüznün hem de kutsiyet taşıyan bir imgeye dönüştürürken, Dicle de Bağdat’la kurduğu tarihî ve kültürel bağlar aracılığıyla şiirlerde çoğunlukla hayat verici ve şehirleri mamur eden bir unsur olarak betimlenmiştir.

Ayrıca Fırat ve Dicle, şiirde sadece metaforik değil, jeopolitik ve tarihsel bir gerçeklik olarak da yer alır. Nehirlerin taşıdığı suyun bereketi kadar zaman zaman uğrattığı yıkım ve felaket de şairin şiirine konu olmuş, taşkınlarla gelen zararın, âşığın iç dünyasındaki yıkımla örtüştüğü benzetmelere başvurulmuştur. Bu yönüyle nehirler, hem yaşamın hem de yıkımın sembolü hâline gelmiştir.

Makale, yalnızca şiir metinleriyle sınırlı kalmamış; Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si ve İbrahim b. Bâlî'nin *Hikmetnâme*'si gibi tarihî ve kültürel metinler aracılığıyla Fırat ve Dicle'nin anlam dünyasındaki izdüşümlerine de odaklanmıştır. Bu anlatılarda nehirler, sadece tabiat unsuru olarak değil, rivayetlerle kutsiyet kazanmış, tarihsel kimliğiyle toplumsal bellekte yer etmiş unsurlar olarak resmedilmiştir. Böylece klasik şiirdeki anlam haritası, dönemin sosyal ve kültürel dinamikleriyle örtüşen bir bağlam içinde daha da genişlemiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma, Fırat ve Dicle nehirlerinin klasik Türk şiirindeki yansımalarını estetik, kültürel ve tarihsel katmanlarıyla bir arada değerlendirmiş; nehirlerin sadece imgelerle örülmüş metaforlar değil, aynı zamanda şiirsel tahayyülün hayat ve ölüm, vuslat ve hicran, kelim ve sükût gibi karşıt anlamlar arasında kurduğu derin semboller olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda Fırat ve Dicle, klasik edebiyatta suyun değil, bizzat sözün kendisi hâline gelmiştir. Çalışma, su gibi akışkan ve çok katmanlı bir sembolün divan şiiri bağlamında nasıl derinlikli anlamlar kazandığını gözler önüne sermektedir. Fırat ve Dicle örneğinde görüldüğü üzere, klasik edebiyatın imgesel dünyası, yalnızca bireysel duyguları değil; aynı zamanda kültürel kodları, tarihsel gerçeklikleri ve metafizik tahayyülleri iç içe geçiren çok katmanlı bir evrendir. Bu yönüyle makale, coğrafi unsurların şiirde nasıl evrensel ve zamansız sembollere dönüştüğünü ortaya koyarak, doğa-edebiyat ilişkisine dair yapılacak yeni araştırmalara da ışık tutmayı hedeflemektedir.

6. SUMMARY

This study examines how the Euphrates and Tigris rivers are represented with multi-layered meanings in Classical Turkish poetry, and reveals how these rivers are not only geographical elements but also powerful images in aesthetic, cultural, religious and symbolic contexts. Identified with the fertile lands of Mesopotamia, these two rivers have been the founding elements of civilizations throughout history; and in classical literature, they have become the central metaphors of many themes such as love, tears, disaster, heaven, thirst and the power of words.

The research first classifies how the Euphrates and Tigris rivers are represented under thematic headings, based on the couplets in Divan poetry. In this context, the analysis was carried out on the main themes such as “the theme of tears of love and enthusiasm”, “the sublimity of poetic expression and words”, “the relationship between holiness and heaven”, “the event of Karbala and its association with sadness”, “reflections in poetry with the meaning of fresh water”, “rivers as a source of disaster and life”, “meaningful relationships with other rivers and cities”. This thematic analysis was carried out not only in the literary context but also by taking into account the historical, cultural and theological background.

While expressing the tears of lovers, the poets were inspired by the enthusiastic and unceasingly flowing waters of the Euphrates and Tigris rivers; these rivers were intensely symbolized in the couplets where tears were described as a sign combined with the intensity of love. However, the association of the Euphrates with the word “furat” in the Quran, evoking the sweet waters of heaven, led to the river being attributed a divine sanctity. In this respect, rivers have become not only metaphors of love but also symbols of otherworldly happiness.

With the incident of Karbala, the name of the Euphrates began to be mentioned together with the thirst of Hz. Hussein, and this tragic event increased the symbolic load of the river, especially in elegies. Poets identified this historical pain with the sweet but inaccessible waters of the Euphrates, expressing both feelings of sadness and helplessness. Similarly, the Tigris was described through its relationship with important cities such as Baghdad; as a river that gave life to this city, it was treated as an image that both established civilization and carried metaphysical meaning.

Another function of the Euphrates and Tigris in poetry is that they are among the metaphors used to express the poet's power of speech. While emphasizing the sweetness and impressiveness of their words, poets gave the clear and life-giving waters of these rivers as examples; sometimes they compared themselves to the Nile, Euphrates and Tigris and transferred the geographical equivalents of literary power to poetic language.

The study is not limited to examples of divan poetry, but also includes historical and cultural texts such as Evliya Çelebi's *Seyahatname* and Antep İbrahim b. Bali's *Hikmetname*, revealing the reflections of rivers in cultural memory beyond their literary representations. In these works, the Euphrates and Tigris are sometimes defined as rivers flowing from heaven, sometimes as sacred roads opened by the hands of angels, and sometimes as concrete

elements of civilization with keleks used in transportation.

In conclusion, this article reveals the multi-layered representations of the Euphrates and Tigris rivers in Classical Turkish poetry, and shows how natural elements are symbolized in cultural memory; that poetry is not only an individual discourse, but also a reflection of collective memory and historical subconscious. The main finding of the study is how the poets transformed these two rivers into an imaginative richness in the context of history, religion, geography and aesthetic sensitivity. Thus, the Euphrates and Tigris are not only the rivers that feed Mesopotamia; they also emerge as one of the most powerful metaphors of poetic imagination.

7. KAYNAKLAR

- Akarca, H. (1963). *Niyazi-i Mısrî divanı*. İstanbul Maarif Kitaphanesi ve Matbaası.
- Aktaş, H. (2012). Disiplinlerarası ilişkiler bağlamında şiir ve coğrafya. *Studies of the Ottoman Domain*, 2 (3).
- Ali Bey, Lehçetü'l-Hakâyık, haz. Şemsettin Kutlu, İstanbul: Tercüman Gazetesi
- Arbatlı, M. S. (2002). *Bağdatlı Es'ad hayatı, sanatı ve divanının tenkitli metni*. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Akar, M. (1987). *Türk Edebiyatında manzum mi'râc-nâmeler*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Altun, M. (2017). *İbrahim İbn-i Bâli'nin hikmet-nâme'si (1b-149a)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ayan, H. (1990). *Nesîmî divanı*. Akçağ Yay.
- Başer, R. (2018). *Bolulu Hanîf divanı*. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Çavuşoğlu, M. (1982). *Helâkî Divanı*. İÜEF Yay.
- Çelebioğlu, A. (2018). *Yazıcıoğlu Mehmed, Muhammediye*. Dergâh Yay.
- Demirel, G. (2005). *18. yüzyıl şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn divanı*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi.
- Dinç, F. (2018). *Osmanlı Diyarbakır'ında keleşin yapımı ve kullanımı*. Ensar Neşriyat.
- Eflatun, M. (2003). *Feyzî-i Kefevî divanı: tahlil-metin*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Ekinci, R. ve Donuk, S. (2015). *Hayrabolulu Hasîb divanı*. Serüven Kitabevi.
- Emre, A. (2019). *Mevlâna Himmeti divanı ve bağlamı dizini*. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans Tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Ercan, Ö. (2003). *Peştelî Hisâlî divanı tahlili*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi.
- Erdem, S. (2011). *Edirneli Nazmî divanı* (YÖK Tez Merkezi, Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Erzurumlu Emrah. (1332). *Divan-ı Emrah*. Dersaadet.
- Dağlı, Y. ve Kahraman, S. A. (2003). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi*. YKY.

- Fales, F. M. (1995). Rivers in Neo-Assyrian geography. *Neo-Assyrian Geography*, 203.
- Gıynaş, K. A. (2017). *Pervâne Bey mecmuası*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Güney, E. (1990). Dicle ırmağında kelek taşımacılığı. *Coğrafya Araştırmaları* (2). s. 323-327.
- Horowitz, W. (1998). *Mesopotamian cosmic geography*. Eisenbrauns.
- Mezopotamya'yı oluşturan iki büyük nehrin birleştiği yer: El-Kurna (03.02.2023) <https://www.trthaber.com/foto-galeri/mezopotamyayi-olusturan-iki-buyuk-nehrin-birlestigi-yer-el-kurna/53715/sayfa-2.html> (erişim tarihi: 22.01.2024)
- Karahan, A. (1989). *Fuzûlî muhiti, şahsiyeti ve eserleri*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Karabulut, M. (2015). İmge ve Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde “su” imgesi”. *Littera Turca Journal of Language and Literature*, 1, .65-83.
- Kaya, B. A. (2020). *Osman Nevres divanı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kayabaşı, B. (1991). *Taşlıcalı Yahya Bey gülşen-i envâr (inceleme-sözlük)*. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi.
- Kavukçu, F. Z. (2000). *Râmî divanı*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi
- Keklik, M. (2014). *Üsküplü İshak Çelebi divan (metin-çeviri-açıklamalar-dizin)*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora Tezi). Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.
- Kesik, B. (1996). *Cenabî Paşa divanı (hayatı, edebi kişiliği, divanı'nın karşılaştırmalı metni)*. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi.
- Köksal, M. F. (2017). *Edirneli Nazmî, mecmâ'ü'n-nezâ'ir*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kutsal kitap: *Tevrat, Zebur, İncil*. (2014). Kitabı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları.
- Kutsal kitap: *Kuran-ı Kerim, C. 5*. (2021). Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Küçük, S. (1994). *Bâkî divanı*. TDK Yay.
- Macit, M. (1994). *Nedîm divanı (inceleme-tenkidli metin)*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Mengi, M. (2020). *Mesîhî divanı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Okuyucu, C. (hızl.) (1994). *Cinânî (hayatı-eserleri-divanının tenkitli metni)*. TDK Yayınları.
- Özağaç, M. (2016). *Habîbî'nin vuslatnâme adlı mesnevisi (metin-muhteva-tahlil)*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Sarıkaya, E. (2008). *Ebûbekir Celâlî divanı: karşılaştırmalı metin-inceleme*. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans Tezi). Kültür Üniversitesi.
- Tarlan, A. N. (1963). *Necatî Beg divanı*. MEB Yay.
- Ulucan, M. (2020). Kültür ve edebiyatımızda Dicle, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 29, sayı 4, s.103-122.
- Yavuz, K. ve Yavuz, O. (2016). *Muhibbî divanı bütün şiirleri*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yay.

- Yekbaş, H. (2011). *Sebzî divanı (inceleme-tenkitli metin)*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi.
- Yıldız, A. (2010). *Fenayi Cennet Efendi divanı*. Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Yıldız, A. (2018). *Defteremini Mustafa Çelebi varka ve gülşâh*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yılmaz, M. (hızl.) (2010). *Sehî Bey divanı inceleme-metin*. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Tarlan, A. N. ve Çavuşoğlu, M. (1968). *Zâtî divanı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yenikale, A. (2012). *Sünbül-zâde Vehbî divanı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tuncel, M. (1996). Fırat. *Türkiye diyanet vakfı islâm ansiklopedisi*. (13/33-34). TDV Yayınları.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2015). *Beşerî coğrafya, insan-kültür-mekân*. Çantay Kitabevi.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

